

for involving the youth to alcohol abuse and other psychoactive substances have been revealed. It has been determined that addictive behaviour may develop as a result of conditions present in a society for the immediate satisfaction of the desires associated with obtaining satisfaction, which becomes an important ingredient of the lifestyle: economic stratification of society, unemployment; reduction of motivation to study and obtain knowledge and skills, loss of prestige of many professions; easy availability of alcohol and substances that alter the mental state.

The results of empirical research have been presented. A set of methods aimed at identifying alcohol, narcotic, interpersonal dependence, dependence on the Internet and addictive identity has been selected. research participants – the first, second, third and fourth year students. The results of research have been analysed after particular methods. It has been determined that the lowest rates of inclining to the formation of alcohol, drug addiction and dependence on the Internet are recorded among the third-year students, the highest rates – among the first-year students.

The mathematical-statistical analysis of data (correlation – Pearson analysis, Kruskal-Wallis H test) has been carried out. Positive correlation between alcohol and drug addiction has been established; positive correlation between alcohol and destructive dependence has been established; positive correlation between narcotic and destructive addiction has been established; positive correlation between the dependence on the Internet and the dysfunctional remoteness has been established; negative correlation between destructive and healthy dependence has been established.

Key words: *addictive behaviour, addiction, addiction, alcoholism, drug addiction, internet addiction, student period.*

Михайлишин Ульяна Богданівна – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Шмідзен Ірина Юріївна – асистент кафедри психології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

УДК 159.9

Піддубняк С.В.

ОСОБИСТІСНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОЯВІВ АУТОАГРЕСІЇ У МОЛОДИХ ОСІБ ТА ЇЇ ПСИХОПРОФІЛАКТИКА

В статті розкрито особливості особистісної диференціації проявів аутоагресії у молодих осіб та сучасні заходи її психопрофілактики. Показано, що тенденція до зростання проявів аутоагресивної поведінки молоді переконливо підтверджує необхідність наукового обґрунтування ефективних заходів її психопрофілактики. Соціально-психологічні засоби психопрофілактики аутоагресивної поведінки молоді розглядаються нами як підходи, що забезпечують особистості стабільність і гармонійність її функціонування в суспільстві для реалізації внутрішніх резервів і розкриття потенційних можливостей.

Ключові слова: *молоді особи, аутоагресивна поведінка, особистісна диференціація, психопрофілактика.*

Постановка проблеми. Протягом останнього часу у всьому світі відзначається постійне зростання самогубств і суїцидальних спроб у молоді. Постійне підвищення

рівня аутоагресивної поведінки молоді у всьому світі спонукає до поглибленого вивчення цієї проблеми, розробки й впровадження національних програм з превенції аутоагресивних дій [3]. Проведений теоретико-методологічний аналіз означеної проблеми показав, що аутоагресивна поведінка як інтегральне поняття відображає різні прояви соціального, психологічного чи комплексного неблагополуччя особистості, яке полягає в дегармонізації її взаємодії з собою, соціумом, близьким оточенням, незалежно від джерела, природи й ступеня прояву [1]. Така поведінка більшою мірою притаманна неповнолітнім, оскільки криза перехідного періоду характеризується слабкими адаптаційними можливостями, за яких виникають пускові психологічні механізми (конфлікти мотиваційної сфери, порушення емоційно-вольових проявів, пізнавальні труднощі тощо), які деформують суб'єктні стосунки і породжують внутрішні і зовнішні труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у сучасній науковій літературі поняття корекція визначається як виправлення (часткове або повне) недоліків психічного чи фізичного розвитку в аномальних суб'єктів за допомогою спеціальної системи психолого-педагогічних прийомів і заходів. Причому, корекція розглядається як психолого-педагогічний вплив, який не зводиться до тренувальних вправ, спрямованих на виправлення (ліквідацію) окремого взятого дефекту, а має на увазі вплив на особистість в цілому [1]. Головна мета корекційного процесу – зменшення частоти прояву форм девіантної поведінки. Корекція розглядається як шлях або спосіб подолання та ослаблення девіантних форм поведінки через формування відповідних життєво необхідних якостей [1]. С.О. Гарькавець [2] для мінімізації девіантності у поведінці юнаків та дівчат пропонує застосовувати заходи, що базуються на психотерапевтичних принципах або дієвих соціально-нормативних впливах. До перших належить системне поєднання когнітивної психотерапії з терапією ціннісно-сміислової сфери, а до других – система соціально-нормативних впливів. У когнітивній психокорекції основна увага приділяється пізнавальним структурам психіки, де наголос робиться на особистісні конструкти. Така психотерапія орієнтована на проблему індивіда і може використовуватися як в індивідуальній, так і груповій формі. Особливо цінним є те, що в основі когнітивної психокорекції знаходиться навчання новим способам мислення, а основним завданням є зміна сприйняття себе та оточуючої дійсності. Без сумніву, знання про себе та світ впливають на поведінку особистості, а вона, в свою чергу, впливає на уявлення людини про себе та світ [2]. Логотерапія В. Франкла являє собою складну систему філософських, психологічних і медичних поглядів на природу і сутність людини, механізми розвитку особистості в нормі та патології, шляхи корекції аномалій у розвитку особистості та корекції її аутоагресивної поведінки. Специфічною сферою застосування логотерапії є психокорекція станів, які породжені втратою сенсу життя або пошук сенсу життя у невизначеному соціальному середовищі. Цього можна досягти, якщо пройти через «боротьбу за мету, гідну людини» [2]. Інший шлях зниження порогу девіантності – система соціально-нормативних впливів. Власне, соціально-нормативний вплив розглядається, як такий різновид соціального впливу, через який відбувається передача соціальних норм, як інформації, від соціального середовища або інших людей – особистості, з метою забезпечення її поведінки дієвим алгоритмом впровадження, який відповідає соціально-нормативному континууму, в якому ця поведінка повинна здійснюватися та забезпечуються відповідні умови щодо задоволення особистісної потреби в безпеці, існуванні та розвитку [2].

Мета статі – розкрити особливості особистісної диференціації проявів аутоагресії у молодих осіб та сучасних засобів її психопрофілактики.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На першому етапі емпіричного дослідження було проведено аналіз даних фокус-групового інтерв'ю, анкетування, документів, що дозволило виявити прояви аутоагресивної поведінки молоді. На основі групового інтерв'ю визначалися такі параметри, як соціальна активність, рівень інтеграції з середовищем, коло спілкування, наявність позитивних соціальних контактів, специфіка міжособистісних стосунків, ціннісних орієнтацій, а також особливості самотавлення та емоційно-вольової сфери досліджуваних.

Аналіз документів та анкетування дозволив отримати дані щодо успішності в навчанні, відомості про сім'ю та соматичний стан досліджуваних. Дані інтерв'ювання та аналізу документів надали можливість співставити суб'єктивне бачення досліджуваних і тих змінних, які були визначені за допомогою карти спостереження Д. Стотта й експертних оцінок за Л. Яссман, зокрема за шкалами: недовіра до нових людей, речей, ситуацій; депресія; тривожність; ворожість; асоціальність; емоційне напруження; соціально-психологічні контакти та особистісне реагування.

Дані дисперсійного аналізу дозволили здійснити розподіл досліджуваних на групи відповідно до рівня прояву в них аутоагресивної поведінки, а математична обробка цих даних за допомогою параметричного коефіцієнту t-критерію Стьюдента надала можливість визначити суттєві відмінності у виділених групах за всіма шкалами, що дозволяє вважати їх належними до різних вибірок.

Визначено рівні прояву аутоагресивної поведінки молоді. Низький рівень виявлений у респондентів, яких відрізняли тривожність, невпевненість у собі та у своїх силах, слабка самокритика, а наявність частих конфліктів між членами сім'ї, неузгодженість виховних впливів в ній, заважали виробленню стійкої високоморальної життєвої позиції. Середній рівень встановлений у досліджуваних, яких відрізняли егоцентричність, негативізм; рівень вимог до оточуючих переважав натомість вимогливості до себе; простежувалися проблеми в навчанні та недисциплінованість. Високий рівень переважав у досліджуваних з вираженою асоціальністю, конфліктність, імпульсивність, впертістю, а також вираженими протидіями виховним впливам.

У психокорекційній роботі взяло участь 50 досліджуваних (26 хлопців та 24 дівчини) експериментальної групи з різними рівнями прояву аутоагресивної поведінки. Відбір досліджуваних відбувався за принципом добровільності. Усі досліджувані були розподілені на 6 підгруп (по 7-8 молоді у кожній з них). Тривалість психокорекційної роботи становила один рік з періодичністю занять один-два рази на тиждень. Контрольну групу складало 40 досліджуваних (20 хлопців та 20 дівчат), у якій процедура психокорекції не відбувалася. Соціально адаптовані досліджувані без проявів аутоагресивної поведінки до психокорекційної роботи також не залучалися.

Основними принципами побудови психокорекційної програми були: *принцип* єдності діагностики й корекції, що є основоположним у всій корекційній роботі, оскільки контроль за ефективністю корекції вимагає проведення діагностичних процедур, які дозволяють отримати необхідні дані та зворотний зв'язок у діагностичній роботі; *принцип системності*, який полягав у тому, що процес корекції соціально дезадаптованої поведінки молоді із дистантних сімей був спрямований не тільки на самих досліджуваних, але й такою ж мірою включав цілісну систему соціальних відносин, суб'єктами якої вони є, і насамперед сімейне оточення, адже система стосунків з референтними особами, особливості їхнього спілкування, форми спільної діяльності, засоби її впровадження відіграють важливу роль у процесі психокорекції аутоагресивної поведінки молоді; *принцип комплексності*, що вимагає поетапних психологічних дій з використанням відповідних методичних засобів, консультативних та організаційних прийомів; *принцип динамічності*, згідно з яким вся процедура психокорекції

розглядалася як поетапний пролонгований процес, що передбачав раціональну послідовність заходів формувального впливу, моніторинг динаміки змін показників соціально дезадаптованої поведінки молоді; принцип диференційованості, який полягав у визначенні змістовних і формальних аспектів психокорекційної програми відповідно до рівнів прояву аутоагресивної молоді, їхнього соціометричного статусу, емоційної насиченості та міцності соціальних зв'язків.

Програма складалася з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностичного, формувального та моніторингового.

Діагностичний блок передбачав отримання інформації про особистісні особливості молоді, сприйняття нею свого місця в сім'ї й у колективі, соціометричного статусу, аналіз даних щодо особливостей сімейної взаємодії. Проводилася настанова на заходи психокорекційного впливу, формування мотивів самовдосконалення, самопізнання та особистісного зростання, підвищення впевненості в собі.

Формувальний блок був спрямований на реалізацію власне формувального впливу, орієнтованого на відновлення рівноваги досліджуваних через вирішення внутрішніх конфліктів, зняття проявів аутоагресивної поведінки, формування і закріплення навичок ефективного самоствердження, розширення усвідомлення функціонального взаємозв'язку власної поведінки з поведінкою оточуючих та корекції дезадаптивних форм самоставлення. Зазначені напрямки роботи розглядалися як складові єдиної системи.

Розвитку навичок саморегуляції й толерантного ставлення до оточуючих сприяли вправи на самопізнання та пізнання інших: «Моя схожість з іншими», «Запитай мене», «Мої уподобання»; для виробітки конструктивних форм поведінки виявилися ефективними психогімнастика для відтворення окремих (проблемних) форм відносин із однолітками, психологічна гра «Відчуття та почуття оточуючих», вправи «Сумісні дії», «Пропозиції»; розвитку позитивного мислення та доброзичливого спілкування сприяли вправи: «Добром за добро», «Мій теплий подарунок», «Щастя», мозковий штурм «Що викликає інтраперсональний конфлікт». Пропонувалися також вправи для виробітки вміння управляти своїми емоційними станами ефективними; вправи, що сприяли розпізнаванню та корекції агресивних імпульсів. Формування відповідального ставлення до себе, свого життя і навколишнього світу досягалося завдяки роздумам (бесідам) над етичними проблемами, розвитку позитивного самоусвідомлення й самооцінки, рольовому програванню ситуацій.

У психокорекційній програмі ми використовували такі методичні засоби: вступне і заключне слово ведучого, бесіду, групову дискусію, рольові ігри, аналіз ситуації, проективне малювання, елементи психогімнастики, психодрами, тілесної терапії, терапію музикою, релаксаційні методи, завдання на самопізнання. Зокрема, групова дискусія – це спосіб організації спілкування учасників групи, який дозволяє побачити проблему з різних сторін, уточнити взаємні позиції, що зменшують опір сприйняттю нової інформації, усуває емоційну упередженість (особливо зважаючи на характерний для підлітків негативізм і егоцентризм). Метод дозволяє навчити аналізу реальних ситуацій, виробляє вміння слухати і взаємодіяти з іншими учасниками, показує багатозначність можливого вирішення більшості проблем.

Аналіз ситуацій – стимулює звернення до досвіду інших, прагнення до здобуття теоретичних знань для отримання відповідей на обговорювані питання. Використовуються ситуації двох видів: «тут і тепер» – що і чому відбулося в групі або з її конкретними учасниками; «там і тоді» – випадки з життя, значущі для учасників групи. Ситуації можуть бути описані вдома і принесені і групу для обговорення. Це дозволяє чіткіше сформулювати своє утруднення і позначити своє місце в ситуації.

Психодрама – метод групової роботи, в якому учасники моделюють життєві ситуації, що мають для них особистісний смисл. Мета психодрами: усвідомлення своїх відчуттів і переживань, зменшення внутрішніх суперечностей, відреагування негативних емоцій. У тренінгу нами застосовувалися такі прийоми психодрами, як «монолог», «обмін ролями», «дзеркало», «відображення», «розмова за спиною», «проекція майбутнього». Метод «репетиції поведінки» полягає у визначенні поведінки, яка потребує тренінгу, моделюванні бажаної поведінки, відпрацюванні поведінки протягом одного або декількох занять, отриманні зворотної інформації про поведінку поза групою. У процесі роботи групи і обговорення різних проблем накопичується банк життєвих ситуацій, розв'язання яких є актуальним для молоді. Використання техніки «рольового обміну» в роботі групи важливе для учасників тренінгу, оскільки дозволяє не тільки «програти», розширити репертуар власного досвіду, подивитися на ситуацію очима іншої людини, познайомитися з різними моделями поведінки, асимілювати досвід інших. Крім того, участь у розігруванні ситуації надає можливість членам групи моделювати, а отже, – модифікувати власну поведінку.

Проективне малювання – допоміжний метод роботи в групі, який сприяє поглибленню розуміння себе, свого внутрішнього світу і його суперечностей. Метод дозволяє працювати з думками і відчуттями, які учасник не усвідомлює через ті або інші причини.

Моніторинговий блок програми передбачав оцінку ефективності впроваджених корекційних заходів.

З'ясовано, що в експериментальній групі відбулися позитивні зміни за параметром «самооцінка». Так, у групі молоді із низьким рівнем прояву соціально аутоагресивної поведінки зросла кількість досліджуваних з адекватною самооцінкою ($G_{\text{крит}}=24$; $p\leq 0,05$). Позитивні зміни за цим параметром відбулися і у молоді із середнім рівнем прояву аутоагресивної поведінки: виявилось значно менше досліджуваних із заниженою самооцінкою ($G_{\text{крит}}=19$; $p\leq 0,05$); знизилася кількість молоді із нестійкою та неадекватною завищеною самооцінкою ($G_{\text{крит}}=27$; $p\leq 0,05$). У досліджуваних з високим рівнем прояву аутоагресивної поведінки значущих відмінностей за параметром самооцінки не відбулося.

Констатовано, що показником успішності формувального впливу стало зближення показників в методиці Т. Лірі за актуальним і реальним «Я» ($T=1695$; $p\leq 0,02$). Так, у досліджуваних із низьким рівнем прояву аутоагресивної поведінки та з переважанням в структурі особистості стеничних рис, більш стійких до стресу, неагресивних, з помірною розбіжністю між показниками ідеального і реального «Я» спостерігалася відносна помірність і рівномірність балів за всіма октантами з незначним переважанням V або VI. Аналіз динаміки змін свідчить про підвищення інтернальності та ступеня самосприйняття досліджуваних із середнім та високим рівнями прояву аутоагресивної поведінки ($T=1727$; $p\leq 0,06$).

Визначено збільшення показників за даними методики «РСК» Дж. Роттера по підшкалах «Загальна інтернальність» ($T=2553$; $p\leq 0,07$), «Інтернальність у сфері досягнень» ($T=3849$; $p\leq 0,05$), «Інтернальність у сфері невдач» ($T=2347$; $p\leq 0,01$). Серед досліджуваних із високим рівнем прояву аутоагресивної поведінки знизилася кількість молоді із крайнім ступенем екстернальності ($T=1721$; $p\leq 0,02$).

Щодо контрольної групи, то за результатами 1-го та 2-го діагностичних зрізів зафіксовані лише незначні зміни, які в цілому істотно не змінили самооцінку досліджуваних. Не відбулося статистично значущих змін за параметрами локусу контролю та ступеню самосприйняття досліджуваних.

Встановлено зниження параметру агресивності ($T=1667$; $p\leq 0,01$). Це вказує на підвищення контролю агресивних тенденцій та стриманості у поведінці. У молоді із високим

рівнем прояву аутоагресивної поведінки покращення не досягає ступеня статистичної значущості, що свідчить про перевагу агресивних тенденцій у поведінці.

При порівняльному аналізі рівнів тривожності до і після корекції встановлено достовірні зрушення як високої ($G_{\text{крит}}=18$; $p \leq 0,05$) у молоді із низьким рівнем прояву аутоагресивної поведінки, так і низької тривожності ($G_{\text{крит}}=22$; $p \leq 0,05$) у молоді із середнім та високим рівнями її прояву. Стосовно контрольної групи такої динаміки не спостерігалось.

Аналіз динаміки змін, які відбулися в мотиваційно-ціннісній сфері досліджуваних експериментальної групи, показав зниження коефіцієнту рівня дезінтеграції між головними цінностями та можливостями у їх досягненні ($T=2195$; $p \leq 0,01$). У досліджуваних контрольної групи в динаміці зазначених параметрів статистично значущих відмінностей не відбулося.

Висновки. Психопрофілактика може входити в комплекс заходів всіх трьох рівнів. Вважається, що вона найбільш ефективна у формі впливу на умову й причини, які викликають девіантну поведінку, на ранніх етапах [3]. Існує сім різних форм соціально-психологічної профілактики. Практичні психологи соціальних служб намагаються впроваджувати їх в свою діяльність в рамках програми корекції девіантної поведінки. Перша форма – організація соціального середовища на основі подання про її вплив, що детермінує, на формування девіацій. Впливаючи на соціальні фактори, можна запобігти небажаній поведінці особистості. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому, наприклад, через створення негативної суспільної думки стосовно поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм, об'єктом роботи також може бути сім'я, соціальна група або конкретна особа. Друга форма – інформування, що включає способи впливу на когнітивні процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень. Для цього часто використовуються статистичні дані, наприклад, про шкідливий вплив наркотиків на здоров'я та особистість й ін. При цьому перераховуються негативні наслідки вживання наркотиків або описуються драматичні долі девіантів, їхня особистісна деградація. Саме по собі інформування не знижує рівень девіацій, зокрема проявів аутоагресії. Третя форма соціально-психологічної профілактики – активне навчання соціально важливим навичкам. Ця форма переважно реалізується через групові тренінги: резистентності; асертивності; формування життєвих навичок. Четверта форма – організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці. Ця форма роботи пов'язана з поясненням ефекту, що заміняє девіантну поведінку. П'ята форма – організація здорового способу життя на основі уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом. Уміння людини досягати оптимального стану й успішно протистояти несприятливим факторам середовища вважається особливо цінним. Шоста форма – активізація особистісних ресурсів. Заняття спортом, творче самовираження, участь у групах спілкування й особистісного зростання, арттерапія – все це мобілізує особистісні ресурси, які у свою чергу забезпечують активність особистості, її невразливість до негативного впливу. Сьома форма – мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки, особливо у випадках вже сформованої поведінки, що відхиляється від норм, зокрема проявів аутоагресії.

Література

1. Афанасьєва В.В. Профілактика девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі // Соціальна педагогіка: теорія та практика / за ред. С.Я. Харченко. №1. 2009. С. 47-52.

2. Гарькавець С.О. Передумови формування девіантної поведінки особистості в юнацькому віці // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Т. XIII, Ч. 5. К., 2011. С. 63-70.

3. Дем'янчук О.О. Програма корекції девіантної поведінки як напрямок соціально-психологічної допомоги підліткам // Соціальна працівник / за ред. О.П. Главник. №2 (26). К., 2007. С. 2-4.

Транслітерація

1. Afanasieva V.V. Profilaktyka ta korektsiia deviantnoi povedinky pidlitkiv u navchalnomu protsesi // Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka / za red. S.Ia. Kharchenko. №1. 2009. S. 47-52.

2. Harkavets S.O. Peredumovy formuvannia deviantnoi povedinky osobystosti v yunatskomu vitsi // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. T. XIII, Ch. 5. K., 2011. S. 63-70.

3. Demianchuk O.O. Prohrama korektsii deviantnoi povedinky yak napriamok sotsialno-psykholohichnoi dopomohy pidlitkam // Sotsialna pratsivnyk / za red. O.P. Hlavnuk. №2 (26). K., 2007. S. 2-4.

Piddubnyak S.V.

PERSONAL DIFFERENTIATION OF THE MANIFESTATIONS OF AUTOAGGRESSION IN YOUNG PARTIES AND ITS PSYCHOPROPHYLAXIS

The article reveals features of personal differentiation of manifestations of autoaggression in young people and modern measures of its psychoprophylaxis. It is shown that the tendency towards the growth of manifestations of the auto-aggressive behavior of young people convincingly confirms the necessity of scientific substantiation of effective measures of its psychoprophylaxis. Socio-psychological means of psychoprophylaxis of auto-aggressive behavior of young people are considered by us as approaches that provide personality stability and harmony of its functioning in society for the implementation of internal reserves and the disclosure of potential opportunities.

Key words: young people, auto-aggressive behavior, personal differentiation, psychoprophylaxis.

Піддубняк Сергій Васильович – здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.92

Почтарьова О.Е., Федорова О.В., Ткаченко Н.Е.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ОСОБИСТОСТІ ПОХИЛОГО ВІКУ

В статті представлено особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. Досліджено соціально-психологічні аспекти людей похилого віку та проблема адаптації особистості до старіння. Проводиться аналіз змін, які відбуваються в соціальному, культурному, соціально-психологічному розвитку. Розкрито зміни пріоритетів